

Huomioita otsikkokielen sanoista¹

Kuten tiedetään, otsikkotyöli poikkeaa tavallisesta kirjoitustyylistä. Se on mm. tiiviimpää ja ekspressiivisempää — yhtä hyvin suomessa kuin muissakin kielissä. Ruotsalaisen Åke Åkermalmin teoksessa *Rubriksvenska* (1965) on monipuolisesti tarkasteltu Ruotsin päivälehtien otsikkotyöliä ja sen kehitystä. Åkermalm tähdentää voimakkaasti otsikkoruotsin ja yleensä lehtikielen vaikutusta kielenkäyttöön. Samalla kun hän antaa tunnustusta hyvistä otsikoista, hän esittää seuraavat otsikoinnin erityisongelmia valaisevat säännöt:

- 1) Otsikkoon pitää, mikäli mahdollista, tiivistää artikkelin olennainen sanottava.
- 2) Otsikko on muotoiltava niin, että se houkuttelee lukemaan artikkelin.
- 3) Otsikon rivien tulee olla yhtä pitkät.
- 4) (Ruotsia koskevia sääntöjä siitä, miten rivi ei saa päättyä.)
- 5) Sanan jakaminen eri riveille ei ole sallittua.

Tarkoitukseni ei ole puuttua otsikkotyöliin sinänsä, vaan esitellä eräitä suomenkielisten lehtien otsikoissa havaitsemiani sanatyyppejä ja yksityisiä sanoja. Selvää rajaa ns. otsikkosanojen ja muiden sanojen välille ei tietenkään voi vetää, mutta useasti otsikkoilmaukset poikkeavat

vastaavista teksti-ilmauksista. Poinmintoni ovat sattumanvaraisia, ja ne ovat peräisin enimmäkseen viime tammikuun Helsingin Sanomista.

EEC-haukut, Kiina-äänestys

Aluksi otan esimerkkejä otsikoiden yhdyssanoista, joiden osana on erisnimi-lyhenne; toisinaan lyhenne on tarkoitettu luettavaksi täydellisenä, toisinaan kirjaimittain, toisinaan kai riittää pelkkä näkökuva.

USA-suhteiden parantaminen, Virtasen tavoite *EM-Belgrad*, Kauhukakarot *TPS-maalilla*. Viime aikoina *EEC* on ollut otsikoissa varsin tavallinen yhdyssanan määriteosa: Krag varoitti *EEC-harhoista*, Konservatiiveilla edessä opposition kovat *EEC-haukut*, Norjalaiset aloittavat viimeisen *EEC-taiston*. Yleinen puheenaihe on myös Euroopan *turvakokous* (sana on korvaamassa pitemmän turvallisuuskokouksen), joka otsikoissa tavallisesti ja tekstissäkin välistä lyhentyy *ET-* tai *Et-kokoukseksi*; otsikko-tasolla ilmausta voidaan vielä tiivistää: Uusi *Et-k ehdotus* Varsovan liitolta. Outo tulokas olisi otsikoiden ulkopuolella *Tn-vieras*: Addis Abebaan virtasi korkeita *Tn-vieraita* (*Tn* tarkoittaa tässä YK:n turvallisuusneuvostoa).

On itsestään selvää, että otsikoissa käytetään yleensäkin lyhenteitä tavallista

¹ Kotikielen Seuran kokouksessa 3. 2. 1972 esitetty alustus hiukan täydennettynä.

enemmän. Näin voidaan yhdenkin palstan otsikkoon tiivistää artikkelin olennainen sanottava: TPSL:n / ay-väkeä / SDP:hen. Jos joku ei lyhenteitä ymmärrä, lukekoon jutun! — Tarpeettomalta tuntuu otsikkolyhenne *mmk* (mieluummin milj. mk). Joskus kirjaimittain ääntyvä otsikkosana pyrkii yleistymään puhemiehen, esim. *SM*(-kijat, -ajot, -hihdot) ja *tv*. Televisio ansaitsisi yleiskielessä sujuvamman nimen (ehkä kansanomainen *telkka?*), vaikka *tv* otsikkosanan lieneekin lyömätön (*tv 1, tv-ohjelma, Mtv, väri-tv* yms.).

Myös lyhentämättömiä erisnimiä käytetään otsikoissa runsaasti yhdyssanan määriteosana. Näytteeksi seuraavat: *Addis Abeba* valmis *Afriikka-istuntoon*, *Jokerinuorten* alamäki jatkuu (tässä on siis kysymys jääkiekkoilun nuorten Suomen mestaruus- eli *SM*-sarjasta), *Latinalaiset* ja *Kiina-äänestys* (pitemmin sanoen esim.: *Latinalaisen Amerikan maiden kanta Kiinan Yhdistyneiden Kansakuntien jäsenyyttä koskeneessa äänestyksessä*), *Olaritapahtuma 22. 1.—30. 1. 72*, *Mukkulaideoita* teekkareilta, *Rhodesia-päätöslauselma* kaatui, *Tito-elokuva* syytösröyössä. Tämäntyyppisissä yhdyssanoissa nominatiivinen määriteosa tuskin on mitenkään korvattavissa.

Nimet voivat saada otsikoissa tavallista helpommin uusia, ehkä tilapäisiä määriteosia. Pari esimerkkiä: *Kerrostalo-Vartiolaareista* ehdotus Helsingin kaupungille, *Teollisuuskylä siirtomaan-Suomeen*.

Jännitysottelu *L-Saksa—N-liitto*

Otsikkotyylillä on synnyttänyt omalaatuisen yhdysnimien lyhennystavan, esim. *L-Pakistan, E-Savo*. Olen poiminut seuraavanlaisia otsikoita: *N-liitto* voitti jälleen, *Onnittelusähkeitä* nippu *N-liittoon* (joskus näkee myös kirjoitustapaa *Nliitto!*), *Odotettu jännitysottelu Suomi—L-Saksa*, *Muovipuu L-Saksaan* näytteille, *P-Vietnamin* mennyt vuosi - -, *E-Afriikka* tarjoaa naapurisopua, *Maatalous ja teollisuus* yhteistyöhön *P-Kuujalussa*. Tällaisia

tyypistenimiä ei varsinaisesta tekstistä ole juuri osunut silmääni; esim. kaavioissa niitä kyllä käytetään, ja ilmoituspalstoilla näkee sellaisia asuja kuin *P-Haaga, L-Pakila* ja *K-Töölö*. Todettakoon, että tällaista lyhennystapaa ei kielenkäytön opaskirjoissa mainita. — Näihin nimitysteisiin verrattavissa ovat esim. otsikkosanat *o-kijat* (»Isä-Järvisen *o-harjoittelusta* sytykkeet *JK-T:n* [=Jyväskylän Kisa-Toverien] syntyyn»), *h-auto, a-voimala* (»Oikiluoto sopiva *a-voimalapaikakki*») ja vaikkapa *e-pilleri*, sekin nähtävästi alkuaan otsikkosana (vrt. myös *Åkermalm, mts. 31*: ruotsin *u-land* 'utvecklingsland', *p-plats* 'parkeringplats', *a-bomb* yms.).

Vähemmistömusiikkia tammimarkkinoilla

Yhdyssanat ovat siis otsikontekijöiden suosiossa. Useimmat yhdyssanat ovat tavanomaisia, niitä käytetään tekstissäkin, mutta joukossa on myös tilapäisen tuntuisia, varta vasten otsikkoon sommiteltuja. Kun saavutetaan talven kylmyysoennätys, otsikko toteaa asian sanalla *ennätyskylmä*. *Baari- ja haulikkosurma* samoin kuin esim. *ylikäytäväkuolema* ovat otsikkosanoja, joita ei enää tarvita kuolemantapausta tarkemmin kuvailtaessa.

Muita näytteitä: *Edullisesti Lapin aurinkohangille*, *Rillisangat huutoa aurinkolasimarkkinoilla*, *Suomalaiskirurgi avustustajaksi* Bangladeshissä (tekstissä puhutaan suomalaisesta kirurgista, josta tulee koko lääkintöryhmän johtaja tai lääkinnällisen avun koordinaattori), *Jääpallonuoret* löivät Ruotsin (tekstissä: *Suomi löi Ruotsin nuorten jääpallomaatottelussa*), *Tupakkamainonnassa ei kieltotinoille* (»linja» on tässä sopivan epämääräinen), *Lähiö-keskustabussit* katoavat metron myötä, *Nahka-vaatevarkaudesta* epäilty vangitaan (varas oli vienyt erilaisia nahka-asusteita), *Neuvostoterästä* *vuokravalssataan* Hämeenlinnassa, *Neuvostokritiikin* tasoa kohennettava (tällainen *neuvosto-* on yhdyssanan alkuosana korrekti; mainituissa artikkeleissa sitä ei kuitenkaan käytetä, vaan puhutaan neuvostoliittolaisesta teräksestä sekä Neu-

vostoliiton kirjallisuus- ja taidekriitistä), Järvenpään *nuorisorahat* yhä jakamatta (tekstissä: nuoriso- ja raittiusmäärärahat).

»*Punakukko* vieraili palokunnan juhlassa», kertoo otsikko. Vaikka »punakukko» ei vielä olekaan ehtinyt otsikkoa pitemmälle (NS: punainen kukko), sitä voi suositella kotoisena yhdyssanana. Luontevilta tuntuvat myös monet *tamm*-alkuiset elliptiset yhdyssanat: *Tammimarkkinoilla* osuutta vajeeseen; *tammikuu* siis korvataan tässä yhteydessä *tammella*. *Tammivaalien* suoranainen esikuva on *maalisvaalit* (sekin vain muutaman vuoden takaa); »*Tuulilasissa*» on päätoimittajan *tammimuisto* ja kansankielessäkin vanhastaan *tammipakkainen*. Mainoksissa näkyy esiintyvän myös *helmi*-alkuisia yhdyssanoja, esim. *helmi-ale*, *helmi-markkinat*. Edellä oli otsikon *vaje*-sana merkityksessä 'vajaus, vaillinki', vrt. NS 'lähetyksestä puuttuva tavaramäärä, manko' (sanan tuntee myös Lönnrotin sanakirja).

Otsikon mukaan »*Valolatujen* vähyys kiukuttaa kuopiolaisia», tekstissä puhutaan Puijon harvoista valaistuista laduista. Otsikko »*Viihdyttävä vähemmistömusiikki*» herättää lukijan mielenkiinnon, ja tekstistä selviää, että viihdyttäjinä ovat mustalaiset. Otsikkona on »*Yksinhooltajan* vaikea osa» ja tekstissä »yksin perhettään huoltava nainen»; *yksinhooltaja* tuntuu onnistuneelta termiltä, ja sitä käytetään laajemmaltikin.

Seuratanssija, muuramelaistehdas

Toisinaan näkee otsikoissa oudohkoja yhdyssanajohdoksia; niinpä esim. yhdyssanomina voi joskus myönteillä tekijännimi: *Henkilöautoilija* kuoli Valkealassa (tekstissä on henkilöauton kuljettaja, mutta ilmeisesti myös sana *henkilöautoilija* pyrkii yleisty-mään; esim. *kuorma-autoilijan* hyväksynevät useimmat, vaikka NS mainitsee vain ammatti-, kilpa- ja vuokra-autoilijan), *Seuratanssijoiden* taso tarkistettiin (tekstissä tällä kertaa lyhemmin: seuratan-sitaso). — Johdoltaan omituisia tekijännimiä saattaa kyllä löytää kansankielestä-

kin, mistä näyteenä mikkeliläinen sananparsiluomus *elävalehtelija* (<< »elä valehtele»): »*Elävalehtelija* kuoli juhannukse aekusee jähä huopatóppöset jalakaa!» Muutoinkin sananparsi- ja otsikkokielellä on yhteisiä piirteitä. Jotkut otsikontekijät tosin soveltavat sananparsiaineksia koko lailla omintakeisesti: »*Luu Espoon käteen*» (pääkirjoitus »*Länsiväylässä*). — Edellä mainittuihin tekijännimiin rinnastuu *osamaksukauppias*: *Osamaksukauppiailta* pistevero etukäteen (tekstissä: osamaksukaupalla toimivat liikkeet). Televisiohaastattelusta olen merkinnyt muistiin termit *osamaksuostaja* ja *osamaksumyyjä*.

Yhdysverbien ja -partisiippien avulla voidaan sanontaa tiivistää. Edellä jo mainittiin verbi *vuokravälssata*. Jokunen karkeahko lisäesimerkki: Soukan kansakoulu *harjaannostettiin* (lyhemmin voisi sanoa: S. k. harjassa), Pasolinin Sikolätti *Oscar-palkittu* (elokuvamainos), *Kolarivaurioitunut Volvo* (ilmoitus), *Listarisurmatut* tytöt - -. Otsikkosuomessa tällaiset yhdysverbit ja -partisiipit ovat kuitenkin paljon harvinaisempia kuin otsikko-uotsissa, josta Åkermalm (mts. 37—) luettelee runsaasti esimerkkejä (*folkvandra*, *skattesyna*, *trafikskadad*, *tjänstefelsätalad* jne.).

Sitten hiukan *-lainen*-johdoksista. Nähdäkseni otsikoissa suositaan *-lais*-alkuisia yhdyssanoja. Esimerkkejä: Valtionarkiston lyhtypylväät *joutsenolaistyötä* (tekstissä: joutsenolaisen työnohtajan N.N:n käsi-alaa), *Espoolaisarkkitehti* suunnittelee Saksan (tekstissä: espoolainen arkkitehti N.N.), *Muuramelaistehtaan* velkojat kuultavina (tekstissä puhutaan muuramelaisen kommandiittiyhtiön konkurssin käsitte-lystä), *Suomalaisrahat* palkittiin Lontoossa (tekstistä ilmenee, että suomalaiset minkitarhaajat ovat menestyneet hyvin Lontoon minkinnahkanäyttelyssä). Kun uutisessa ilmoitetaan, että Suomesta pois muuttaminen ei enää kiinnosta suomalaisia yhtä paljon kuin aikaisemmin, otsikko tiivistää asian kahteen sanaan: *Siirtolaishalu* vähentynyt. Kun tekstissä kerrotaan Helsingin puu-Käpylän paikallisten asukkaiden ongelmista, otsikossa esiin-

tyy sana *puukäpyläläinen*: Puukäpyläläiset pelkäävät pakkomuuttoa.

Edellä on kiinnitetty huomiota vain joihinkin otsikkokielen sanatyyppeihin. Oma aiheensa oli esim. otsikkokielen syntaksi. Otsikkosanojakin voidaan tarkastella monelta eri kannalta, mutta tutkimuksessa tietysti tarvittaisiin riittävän edustava aineisto. Hajanaisistakin poimintoista näkyy, että eräitä sanatyyppejä ja sanamuodostustapoja suositaan nimenomaan otsikoissa; esim. suhteellisen harvinaisia *suomalaisittain*, *japanilaisittain* -tyyppisiä adverbjeja näköjään tarvitaan otsikkosanoina. Voimakkaat adjektiivit, kielikuvat ja yleensä affektisanat ovat suosittua otsikkoainesta: *Täyseroottinen* ruotsalainen *kohusensaatio*.

Kuten edellä esitetyistä näytteistä ilmenee, lehtien otsikkokieli on sanastoltaan ja tyyliltään epäyhtenäistä. Otsikontekstijoiden yksilölliset erot näyttävät korostuvan ainakin kansanomaisten ja myös vierasperäisten ilmausten viljelystä. Toisaalta otsikkokieli liittyy mainos- ja ilmoituskieleen, toisaalta esim. taulukko- ja lomakekieleen.

Miten sitten kielenhuoltajan pitäisi suhtautua otsikkosanoihin, nimenomaan epätavallisiin sanoihin? Linaan Åkermalmia, s. 57: »Jos otsikko vaikuttaa siten kuin sen tekijä on tarkoittanut, hän on kirjoittanut hyvän otsikon. Sanottu ei tietenkään tarkoita sitä, että kielenhuoltajan pitäisi olla passiivinen ja tyytyä kirjaamaan ne omituisuudet, jotka hän huomaa otsikkojen kielestä. On päinvastoin tähdellistä, että hän saattaa äänensä kuuluviin havaitessaan levottomuutta herättäviä tendenssejä.» Otsikon sommittelu ja

etenkin rivitys vaikuttavat sananvalintaan, ja niinpä otsikkokieltä kehitettäessäkin on pidettävä mielessä sen erikoistavoitteet. Kerralliset kömmähdykset ja satunnaiset rikkeet karsiutuvat yleensä itsestäänkin. Joka tapauksessa päiväleh- tien tehokkaat otsikot vaikuttavat nykykielen kehitykseen. Niistä iskeytyvät ta- juntaamme monet uudissanat, olivatpa ne lähtöisin mistä tahansa. Sellaisetkin hyö- dylliset uudissanat kuin *huume*, *turma*, *tör- mäys* ja *ale* näyttävät leviävän juuri otsik- kojen kautta.

Runsaiden johtomahdolluuksiensa ansiosta suomi on ilmaisukykyinen otsikko- kieli. Pitkät ja kankeat yhdyssanat voi- daan useasti korvata johdoksilla, jotka sitten uusia yhdyssanoja luotaessa ovat hyvin käteviä, vrt. esim. maaumalaitos — maaumala, atomivoimalaitos — atomi- voimala²; samoin sanaliitto tiivistyy joh- dokseksi: ajautua karille — kariutua.

Ruotsin *rea*-sanan mallia noudattava *ale* 'alennusmyynti' (Aarni Penttilä) on nopeasti yleistynyt mainoskielessä. Tämä- kin sana esiintyy otsikonluonteisissa il- mauksissa joko yksinään tai yhdyssanan osana. Sanomalehtien mainoksista poi- mittua 'alennusmyyntisuomea' ovat esim. *aleaika*, *alehinta*, *erikoisale*, jo mainittu *helmiale*, *jättiale*, *kenkäale*, *löytöale*, *matto- ale*, *maxiale*, *mitta-ale*, *rengasale*, *suurale*, *valioale*, *voima-ale* ja *ykkösale*; typografian vuoksi sanojen yhdyssananluonne usein jää hämäräksi. *Ale*-sanan taivutuskaan ei ole itsestään selvä (gen. *alen*?), mutta otsikkokielen kannalta taivutusongelma on kuitenkin näennäinen. *Ale* on tehokas iskusana, eräänlainen leimasana, joka toistaiseksi ei taivu.

Jaakko Sivula

² *Voimala*-sanan ensiesiintymän palauttaa mieleen nimimerkki Rta [pankinprokuristi A. V. Raita] Uuden Suomen yleisönosastossa 21. 2. 72. Kirjoittaja on ehdottanut *voimalaa voimalaitoksen* tilalle US:n sunnuntailiitteessä jo 4. 4. 1943. Samalla kertoo hän on ehdottanut käyttöön muitakin *la-* ja *mo-*johdoksia (esim. *uimala*, *sähköla*, *kaasula*, (*säde*)*hoitola*, *mainostamo*). »Rta» kirjoittaa v. 1943: »Meillä on paljon pitkänimisiä 'paikkoja' ja 'laitoksia', 'toimistoja' ja 'konttoreja'. Käyttämällä johtimia *-la* (*-lä*) ja *-mo* (*-mö*) voisimme lyhentää niiden nimiä melkoisesti.»